No: 01 2026
https://doi.org/10.64400/ea26-01-27
ISSN 2224-5529 2224-0829 2223-5124 2222-940X

NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN ELMİ ƏSƏRLƏR JURNALI

YAXIN ŞƏRQDƏ MİQRASİYA VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK: UĞURSUZ DÖVLƏTLƏRİN ROLU

Misirxan KAZIMLI
Gümüşhane Üniversitesi
**Yazışılan müəllif: xankazimli@gmail.com*

NƏŞR TARİXİ:
Qəbul edilmə tarixi: 03.03.2026
Nəşr edilmə tarixi: 17.03.2026

AÇAR SÖZLƏR:
Miqrasiya, Təhlükəsizlik, Uğursuz dövlətlər, Suverenlik, Terrorizm

XÜLASƏ
Bu məqalə Yaxın Şərqdə miqrasiya ilə təhlükəsizlik arasındakı qarşılıqlı əlaqəni, xüsusilə uğursuz dövlətlərin rolu kontekstində sistemli şəkildə təhlil edir. Regionda uzunmüddətli siyasi qeyri-sabitlik, silahlı münaqişələr və dərin iqtisadi böhranlar məcburi miqrasiya axınlarının intensivləşməsinə səbəb olmaqla yanaşı, regional və beynəlxalq təhlükəsizlik mühitinə ciddi təsirlər göstərir. Məqalədə "uğursuz dövlət" anlayışının nəzəri çərçivəsi müəyyənləşdirilir və Suriya, Yəmən və İraq kimi ölkələrin bu kateqoriyaya daxil edilməsinin struktur və institusional səbəbləri izah olunur. Araşdırmada uğursuz dövlətlərin ərazi üzərində effektiv suveren nəzarəti həyata keçirə bilməməsi, qeyri-dövlət silahlı aktorları və terror təşkilatları üçün əlverişli mühit formalaşdırması, habelə əhalinin əsas sosial-iqtisadi ehtiyaclarını təmin etmək qabiliyyətinin zəifləməsi nəticəsində miqrasiya proseslərini necə stimullaşdırdığı analitik şəkildə göstərilir. Bununla yanaşı, miqrasiyanın qəbul edən və göndərən ölkələr üçün yaratdığı sosial, iqtisadi və təhlükəsizlik ölçülü nəticələr də çoxölçülü yanaşma əsasında qiymətləndirilir. Məqalə, uğursuz dövlətlərin yenidən qurulması, institusional potensialın gücləndirilməsi və miqrasiya axınlarının səmərəli idarə olunması üçün siyasət tövsiyələri irəli sürərək, miqrasiya ilə təhlükəsizlik arasındakı mürəkkəb və qarşılıqlı asılı münasibətin daha dərindən anlaşılmasına töhfə verməyi hədəfləyir.

GİRİŞ

Yaxın Şərq tarix boyu miqrasiya hərəkətlərinin mərkəzində yerləşən regionlardan biri olmuşdur. Son illərdə bölgədə baş verən vətəndaş müharibələri, siyasi qeyri-sabitlik, iqtisadi böhranlar və iqlim dəyişikliyi ilə əlaqəli ekoloji problemlər məcburi miqrasiya axınlarını şərtləndirən əsas amillər sırasında yer alır. Miqrasiya fenomeninin təhlükəsizlik ölçüsü həm miqrasiya verən, həm də miqrasiya qəbul edən dövlətlər üçün mühüm nəticələr doğurur. Miqrasiya axınları regional təhlükəsizlik risklərini dərinləşdirməklə yanaşı, beynəlxalq sistemin ümumi sabitliyini təhdid edən struktur problemlərdən birinə çevrilə bilir.

Miqrasiyanın təhlükəsizliklə əlaqəsi humanitar aspektlərdən başlayaraq regional və beynəlxalq təhlükəsizlik dinamiklərinə qədər geniş bir çərçivədə müzakirə olunur. Miqrant axınları sərhədlərarası təhdidlərin — o cümlədən insan alveri, qeyri-qanuni miqrasiya şəbəkələri və terrorizm risklərinin — artmasına zəmin yarada bildiyi kimi, miqrasiya qəbul edən ölkələrdə sosial, iqtisadi və siyasi gərginliklərə də səbəb ola bilər. Yaxın Şərqdə bu mürəkkəb və çoxqatlı dinamiklərin düzgün şəkildə anlaşılması regional sülhün və uzunmüddətli sabitliyin təmin edilməsi baxımından həlledici əhəmiyyət daşıyır.

Uğursuz dövlətlər

Uğursuz dövlətlər əhalisinin əsas ehtiyaclarını təmin etməkdə aciz qalan, ictimai təhlükəsizlik və hüquqi nizamı qoruma qabiliyyətini itirən, ərazi və sərhədlər üzərində effektiv nəzarəti həyata keçirə bilməyən və beynəlxalq sistemlə institusional inteqrasiyada uğursuz olan siyasi strukturlar kimi xarakterizə olunur. Bu anlayış xüsusilə Yaxın Şərqdə Suriya, Yəmən, İraq və Liviya kimi dövlətlərin mövcud vəziyyətini izah etmək üçün geniş şəkildə istifadə edilir. Uğursuz dövlətlərdə əsas problemlər sırasında hüququn aliliyinin zəifləməsi, dövlət hakimiyyətinin fragmentasiyası və zorakılığın sistemli xarakter alması ön plana çıxır.

Belə dövlətlər bir tərəfdən öz vətəndaşları üçün yaşayış şəraitini davamlı və təhlükəsiz olmayan hala gətirir, digər tərəfdən isə regional təhlükəsizlik mühitinə ciddi təhdidlər yaradır. Yaxın Şərqdə dövlət hakimiyyətinin zəiflədiyi bu məkanlarda silahlı münaqişələrin xronik xarakter alması, terror

təşkilatlarının fəaliyyət imkanlarının genişlənməsi və kütləvi miqrasiya axınlarının formalaşması faktiki olaraq qaçılmaz olmuşdur. Məsələn, Suriyada baş vermiş vətəndaş müharibəsi milyonlarla insanın məcburi şəkildə yerindən didərgin düşməsinə səbəb olmuş və regional, eləcə də qlobal miqyasda dərin miqrasiya böhranı yaratmışdır (UNHCR, 2023).

Bu məqalənin əsas məqsədi uğursuz dövlətlərin Yaxın Şərqdə miqrasiya və təhlükəsizlik dinamiklərinə təsirini analitik müstəvidə araşdırmaqdır. Tədqiqat çərçivəsində aşağıdakı əsas suala cavab axtarılır: uğursuz dövlətlər Yaxın Şərqdə miqrasiya proseslərini və təhlükəsizlik mühitini hansı mexanizmlər vasitəsilə formalaşdırır?

Bu kontekstdə məqalə aşağıdakı məqsədləri reallaşdırmağı hədəfləyir: uğursuz dövlətlərin miqrasiya axınlarını hansı struktur və institusional mexanizmlər vasitəsilə stimullaşdırdığını təhlil etmək; miqrasiya proseslərinin regional və beynəlxalq təhlükəsizlik üzərində yaratdığı təsirləri ortaya qoymaq; habelə uğursuz dövlətlərin yenidən qurulması və miqrasiya axınlarının idarə olunması üçün mümkün siyasət və həll yolları irəli sürmək.

Məqalə miqrasiya, təhlükəsizlik və uğursuz dövlətlər mövzularında formalaşmış akademik ədəbiyyata əsaslanaraq bu dinamikləri dərindən təhlil edir. Xüsusilə Zolberg, Suhrke və Aguayonun miqrasiya ilə dövlət uğursuzluğu arasındakı əlaqəyə dair fundamental tədqiqatları (1992), eləcə də Rotbergin uğursuz dövlətlərin təhlükəsizlik üzərində təsirlərini araşdıran işləri (2002) əsas nəzəri istinad nöqtələri kimi çıxış edir. Bundan əlavə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının (UNHCR) və Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatının (IOM) hesabatları regiondakı mövcud vəziyyətin aktual empirik göstəricilər əsasında izahı üçün istifadə olunur.

Yaxın Şərqdə Miqrasiyanın Ümumi Mənzərəsi

Məcburi miqrasiyanın səbəbləri:

a. Silahlı münaqişələr və vətəndaş müharibələri

Yaxın Şərqdə məcburi miqrasiyanın əsas səbəblərindən biri regionda davam edən silahlı münaqişələr və vətəndaş müharibələridir. Suriya vətəndaş müharibəsi bu prosesin ən bariz nümunələrindən biri hesab olunur. 2011-ci ildə başlayan silahlı qarşıdurmalar nəticəsində təxminən 7 milyon insan beynəlxalq müdafiə axtarışı ilə ölkəni tərk etmiş, 6,8 milyon nəfər isə ölkə daxilində məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür (UNHCR, 2023). Yəməndə 2015-ci ildən etibarən davam edən münaqişələr isə təxminən 4 milyon insanın yerindən didərgin düşməsinə səbəb olmuşdur (IOM, 2023). Silahlı qruplar arasında artan zorakılıq, dövlət institutlarının zəifləməsi və təhlükəsiz mühitin yoxluğu fərdləri fiziki təhlükəsizlik və yaşamaq imkanları axtarışı ilə miqrasiyaya sövq edən əsas amillər kimi çıxış edir (De Bel-Air, 2016).

b. İqtisadi qeyri-sabitlik və yoxsulluq

Regionda müşahidə olunan iqtisadi böhranlar və struktur qeyri-sabitlik miqrasiyanı şərtləndirən digər mühüm amillərdən biridir. Yaxın Şərqdə gəlir bərabərsizliyinin dərinləşməsi və işsizlik səviyyəsinin yüksək olması fərdlərin və icmaların daha yaxşı həyat şəraiti axtarışı ilə hərəkət etməsinə səbəb olur. Məsələn, İraqda müharibədən sonrakı dövrdə yenidənqurma prosesinin qeyri-kafi səviyyədə aparılması həm daxili, həm də beynəlxalq miqrasiya axınlarını gücləndirmişdir (World Bank, 2022). İqtisadi çətinliklər təkcə münaqişə zonaları ilə məhdudlaşmır; Misir kimi nisbətən daha sabit ölkələrdə də sosial-iqtisadi problemlər miqrasiya meyillərini artıran amil kimi çıxış edir (Fargues, 2014).

c. İqlim dəyişikliyi və təbii fəlakətlər

İqlim dəyişikliyi Yaxın Şərqdə miqrasiya proseslərində getdikcə daha mühüm rol oynamaqdadır. Xüsusilə su ehtiyatlarının azalması, kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərinin zəifləməsi və uzunmüddətli quraqlıqlar əhalinin kənd yerlərindən şəhər mərkəzlərinə miqrasiyasını sürətləndirir. Suriyada 2006–2010-cu illərdə baş verən quraqlıq nəticəsində kənd əhalisinin təxminən 75 faizi əsas gəlir mənbəyini itirmiş və geniş miqyaslı daxili miqrasiya dalğası formalaşmışdır (Kelley et al., 2015). Bu proses vətəndaş müharibəsindən əvvəl sosial narazılıqları dərinləşdirərək münaqişə üçün münbit zəmin yaratmışdır.

Miqrasiyanın növləri:Daxili Miqrasiya, Dövlətlərarası Miqrasiya

Daxili miqrasiya fərdlərin dövlət sərhədləri daxilində yer dəyişməsi prosesini ifadə edir. Yaxın Şərqdə xüsusilə kənd yerlərindən şəhər mərkəzlərinə doğru miqrasiya geniş yayılmışdır. Məsələn, İraqda iqtisadi çətinliklər və təhlükəsizlik problemləri səbəbindən milyonlarla insan ölkə daxilində məcburi şəkildə yerini dəyişmişdir (IOM, 2022).

Yaxın Şərqdəki silahlı münaqişələr insanların region daxilindəki digər ölkələrə və daha uzaq coğrafiyalara sığınmasına səbəb olur. Türkiyə, İordaniya və Livan Suriyadan olan qaçqınların ən çox üz tutduğu ölkələr sırasında yer alır (UNHCR, 2023). Xüsusilə Türkiyə 3,7 milyon qaçqına ev sahibliyi etməklə dünyada ən çox qaçqın qəbul edən ölkə mövqeyinə yüksəlmişdir (UNHCR, 2023). Yaxın Şərq qlobal miqyasda miqrasiya hərəkətlərinin ən intensiv şəkildə müşahidə olunduğu regionlardan biridir. Regionda məcburi miqrasiya ilə bağlı əsas statistik göstəricilər aşağıdakılardır: Suriyada davam edən münaqişələr nəticəsində 7 milyondan çox insan ölkə xaricinə miqrasiya etmiş, 6,8 milyon nəfər isə ölkə daxilində məcburi köçkünə çevrilmişdir (UNHCR, 2023); Yəməndəki münaqişələr səbəbindən 4 milyondan artıq insan yerindən didərgin düşmüşdür (IOM, 2023); Türkiyə isə 3,7 milyon suriyalı qaçqınla dünyada ən çox qaçqın qəbul edən ölkə statusuna malikdir (UNHCR, 2023).

Bu göstəricilər miqrasiya proseslərinin yalnız silahlı münaqişələrlə deyil, eyni zamanda iqtisadi böhranlar və ekoloji problemlərlə sıx şəkildə əlaqəli olduğunu ortaya qoyur və Yaxın Şərqdə miqrasiyanın çoxölçülü bir fenomen kimi regional təhlükəsizlik və sabitlik kontekstində qiymətləndirilməsinin zəruriliyini göstərir.

2. Uğursuz Dövlətlərin Xüsusiyyətləri

Uğursuz dövlətlər əhalisinə təhlükəsizlik, əsas ictimai xidmətlər və davamlı siyasi nizam təmin etmək qabiliyyətini itirmiş dövlətlər kimi xarakterizə olunur. Bu tip dövlətlər adətən dövlət hakimiyyətinin zəifləməsi və ya dağılması, zorakılığın geniş yayılması, eləcə də ərazi və sərhədlər üzərində effektiv nəzarətin itirilməsi kimi xüsusiyyətlərlə səciyyələnir. Robert I. Rotberg (2004) uğursuz dövlətləri vətəndaşlarının fundamental təhlükəsizlik ehtiyaclarını qarşılaya bilməyən və ictimai xidmətləri səmərəli şəkildə təqdim etməkdə aciz qalan siyasi strukturlar kimi izah edir.
Uğursuz dövlətlərin müəyyənləşdirilməsində əsasən aşağıdakı meyarlar əsas götürülür:
Uğursuz dövlətlərdə hökumət institutları həm daxili, həm də xarici təhdidlərə qarşı adekvat qoruma təmin etmək iqtidarında olmur. İdarəetmə mexanizmləri zəifdir və siyasi hakimiyyət çox vaxt yerli aktorlar və ya silahlı qruplar arasında parçalanmış vəziyyətdədir. Məsələn, Yəməndə mərkəzi hökumət ölkə ərazisinin böyük hissəsinə nəzarəti itirmiş, hakimiyyət husilər və digər silahlı qruplar arasında bölünmüşdür (Clarke, 2020).

Uğursuz dövlətlərdə hüququn aliliyi prinsipi faktiki olaraq işlək vəziyyətdə olmur. Məhkəmə və hüquq-mühafizə sistemləri qeyri-effektivdir, korrupsiya geniş yayılmışdır və ədalət mexanizmləri ciddi şəkildə zəifləyib. Bu vəziyyət vətəndaşlar arasında etimadsızlığı gücləndirir və dövlət hakimiyyətinə legitimlik baxımından ciddi zərbə vurur. Məsələn, İraqda müharibədən sonrakı dövrdə məhkəmə sisteminin funksionallığını itirməsi terror təşkilatlarının və silahlı qrupların təsir dairəsini genişləndirmişdir (Wimmer, 2018).

Uğursuz dövlətlər əhalinin səhiyyə, təhsil, infrastruktur və iqtisadi rifah kimi əsas ehtiyaclarını qarşılamaq imkanından məhrumdur. Bu durum sosial narazılıqları artırır və vətəndaşları dövlət strukturlarından kənarda alternativ təhlükəsizlik və dolanışıq mexanizmləri axtarmağa sövq edir. Suriyada vətəndaş müharibəsi dövründə səhiyyə və təhsil sistemlərinin demək olar ki, tamamilə çökməsi kütləvi miqrasiya dalğalarının əsas səbəblərindən birinə çevrilmişdir (UNICEF, 2022).

Yaxın Şərq tarixi, siyasi və sosial baxımdan mürəkkəb struktura malik region olaraq uğursuz dövlət fenomeninin ən qabarıq şəkildə müşahidə edildiyi coğrafiyalardan biridir. Bu bölmədə Suriya, Yəmən, İraq və Livan nümunələri əsasında uğursuz dövlətlərin əsas xüsusiyyətləri və bu vəziyyətin miqrasiya və təhlükəsizlik üzərində yaratdığı təsirlər daha ətraflı şəkildə təhlil olunur.

Suriya

Suriya 2011-ci ildə Ərəb Baharının təsiri ilə başlayan xalq etirazlarının qısa müddətdə silahlı münaqişələrə çevrilməsi nəticəsində uğursuz dövlət kimi qiymətləndirilməyə başlanmışdır. Suriyada uğursuz dövlət fenomeninin əsas səbəbləri aşağıdakılardır.

Vətəndaş müharibəsinin gedişində Suriya hökuməti ölkə ərazisinin yalnız müəyyən hissələrində nəzarəti saxlaya bilmişdir. Şimal-şərqdə kürd silahlı dəstələri, şimal-qərbdə müxalif qruplar, bəzi bölgələrdə isə İŞİD kimi terror təşkilatları faktiki hakimiyyətə malik olmuşdur (Phillips, 2016). Bu proses dövlətin təhlükəsizliyi və sərhədləri nəzarətdə saxlamaq qabiliyyətini ciddi şəkildə zəiflətmişdir. Xüsusilə səhiyyə və təhsil sahələrində ictimai xidmətlərin iflic vəziyyətinə düşməsi Suriya əhalisini məcburi miqrasiyaya sürükləmişdir. Müharibədən əvvəl əhalinin təxminən 90 faizi səhiyyə xidmətlərinə çıxış əldə etdiyi halda, münaqişə dövründə bu göstərici 40 faizdən aşağı düşmüşdür (UNICEF, 2022). Daxili münaqişə nəticəsində 7 milyondan artıq suriyalı ölkəni tərk etmiş, 6,8 milyon nəfər isə ölkə daxilində məcburi köçkünə çevrilmişdir. Bu proses müasir tarixdə ən böyük məcburi miqrasiya böhranlarından biri kimi qiymətləndirilir (UNHCR, 2023).

Yəmən

Yəmən uğursuz dövlət fenomeninin xroniki xarakter aldığı klassik nümunələrdən biridir. 2011-ci ildən etibarən dərinləşən siyasi qeyri-sabitlik 2015-ci ildə husilər ilə hökumət qüvvələri arasında genişmiqyaslı vətəndaş müharibəsinə çevrilmiş və ölkəni ağır humanitar və təhlükəsizlik böhranı ilə üz-üzə qoymuşdur.

Yəmən hökuməti paytaxt Sana üzərində nəzarəti itirmiş, ölkənin cənub bölgələri isə Cənub Keçid Şurası kimi müxtəlif silahlı aktorların nəzarətinə keçmişdir (Clarke, 2020). Bu parçalanma mərkəzi dövlət hakimiyyətinin faktiki olaraq dağılmasına səbəb olmuşdur. İqtisadi sistemin dağılması əhalinin təxminən 75 faizinin humanitar yardıma möhtac vəziyyətə düşməsinə gətirib çıxarmışdır. Davam edən aclıq böhranı uğursuz dövlətlərin humanitar fəlakətlərin qarşısını almaqda aciz qaldığını açıq şəkildə nümayiş etdirir (World Bank, 2023). Yəməndə münaqişə nəticəsində 4 milyondan artıq insan məcburi şəkildə yerindən edilmişdir. Bu miqrasiya əsasən daxili xarakter daşısa da, ölkə daxilində genişmiqyaslı humanitar miqrasiya dalğalarına səbəb olmuşdur (IOM, 2023).

İraq

İraq 2003-cü ildə ABŞ-ın hərbi müdaxiləsindən sonra tədricən uğursuz dövlət kateqoriyasında qiymətləndirilməyə başlanmışdır. Bu dövrdə siyasi qeyri-sabitlik, məzhəb əsaslı parçalanmalar və terror təşkilatlarının mövcudluğu dövlətin institusional zəifləməsini sürətləndirmişdir. 2014-cü ildə İŞİD-in Mosulu ələ keçirməsi İraq hökuməti üçün ciddi legitimlik və təhlükəsizlik böhranı yaratmışdır. Terror təşkilatının 2017-ci ildə hərbi məğlubiyyətinə baxmayaraq, mərkəzi hökumətin bir sıra regionlarda nəzarəti hələ də məhdud olaraq qalır (Dodge, 2018). Korrupsiya və ictimai xidmətlərin qeyri-kafi səviyyədə təqdim olunması əhalinin dövlətə olan etimadını əhəmiyyətli dərəcədə sarsıtmışdır. Xüsusilə elektrik enerjisi, su təchizatı və səhiyyə sahəsindəki problemlər vətəndaşların gündəlik həyat şəraitinə mənfi təsir göstərmişdir (World Bank, 2022). İraqda davam edən zorakılıq və terror təhlükəsi milyonlarla insanın ölkə daxilində məcburi köçkünə çevrilməsinə, eləcə də beynəlxalq miqrasiya axınlarının artmasına səbəb olmuşdur.

Livan

Livanda dərinləşən iqtisadi böhran, xroniki siyasi qeyri-sabitlik və məzhəb əsaslı siyasi sistem dövlətin uğursuzluq əlamətləri göstərməsinə zəmin yaratmışdır. 2020-ci ildə Beyrut limanında baş verən partlayış dövlət institutlarının zəifliyini və ictimai etimadın kəskin şəkildə azalmasını daha da açıq şəkildə ortaya qoymuşdur (Makdisi, 2021).

Yaxın Şərqdəki uğursuz dövlətlər təkcə öz vətəndaşları üçün deyil, eyni zamanda regional və beynəlxalq təhlükəsizlik üçün də ciddi risk mənbəyinə çevrilmişdir. Bu dövlətlərin zəif institusional strukturları terror təşkilatlarının fəaliyyət imkanlarını genişləndirir, məcburi miqrasiya axınlarını sürətləndirir və humanitar böhranları dərinləşdirir. Suriya, Yəmən və İraq nümunələri uğursuz dövlətlərin miqrasiya və təhlükəsizlik üzərindəki çoxşaxəli təsirlərini anlamaq üçün mühüm analitik zəmin təqdim edir.

3. Uğursuz Dövlətlərin Miqrasiya və Təhlükəsizlik Üzərindəki Rolu

Uğursuz dövlətlər dövlət hakimiyyətinin zəifləməsi, əsas ictimai xidmətlərin təmin edilə bilməməsi və təhlükəsizlik mühitinin pozulması səbəbindən həm miqrasiya axınlarının yaranmasına, həm də təhlükəsizlik problemlərinin dərinləşməsinə şərait yaradır. Bu bölmədə uğursuz dövlətlərin miqrasiya və təhlükəsizlik üzərindəki rolu silahlı münaqişələrin təsiri, miqrasiya siyasətlərinin qeyri-kafiliyi və təhlükəsizlik problemləri kontekstində sistemli şəkildə təhlil olunur.

Hökumətlərin miqrasiya siyasətlərinin qeyri-kafiliyi

Uğursuz dövlətlərdə mövcud olan hökumətlər miqrasiya proseslərini tənzimləmək və nəzarət altına almaq üçün zəruri institusional və inzibati potensiala malik deyildir. Bu vəziyyət nizamsız miqrasiya axınlarının artmasına və regional qeyri-sabitliyin daha da dərinləşməsinə səbəb olur. Uğursuz dövlətlərdə sərhədlərə effektiv nəzarətin təmin edilə bilməməsi miqrantların qonşu ölkələrə keçidini asanlaşdırır. Məsələn, Suriyada vətəndaş müharibəsi dövründə sərhəd nəzarətinin zəifləməsi qonşu ölkələrdə miqrant və qaçqın sayının sürətlə artmasına gətirib çıxarmışdır (Phillips, 2016). Hökumətlər məcburi köçkün və qaçqın əhali üçün uzunmüddətli və davamlı həll mexanizmləri təqdim etməkdə aciz qalırlar. Yəmən nümunəsində olduğu kimi, dövlət institutları arasında koordinasiyanın olmaması humanitar yardımın effektiv və bərabər şəkildə bölüşdürülməsini də ciddi şəkildə məhdudlaşdırmışdır (Clarke, 2020).

Bu institusional boşluqlar miqrantların yaşayış şəraitini ağırlaşdırmaqla yanaşı, regional təhlükəsizlik risklərini də artırır. Uğursuz dövlətlərdə mövcud olan təhlükəsizlik boşluqları miqrasiya prosesləri ilə qarşılıqlı təsirə girərək daha geniş regional və beynəlxalq təhlükə mənbəyinə çevrilir.

Terror qruplarının güclənməsi

Uğursuz dövlətlər terror təşkilatları üçün əlverişli fəaliyyət mühiti yaradır. Dövlət hakimiyyətində yaranan boşluq bu qruplara təsir dairələrini genişləndirmək və davamlı qeyri-sabitlik yaratmaq imkanı verir.

İraq və Suriyada dövlət hakimiyyətinin zəifləməsi İŞİD kimi terror təşkilatlarının geniş ərazilərə nəzarət etməsinə şərait yaratmışdır. Bu proses bir tərəfdən yerli əhalinin məcburi köçünə səbəb olmuş, digər tərəfdən isə beynəlxalq təhlükəsizlik təhdidlərini əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır (Dodge, 2018). Yəməndə mərkəzi hökumətin zəifləməsi Əl-Qaidə kimi təşkilatların təsir sahəsini genişləndirməsinə və beynəlxalq miqyaslı əməliyyatlar həyata keçirməsinə imkan yaratmışdır (Clarke, 2020).

Regional və beynəlxalq təhlükəsizlik təhdidləri

Miqrasiya axınları və uğursuz dövlətlərin yaratdığı təhlükəsizlik boşluqları regional və qlobal miqyasda müxtəlif təhdidlərin artmasına səbəb olur. Liviya kimi uğursuz dövlətlər insan alveri, silah və narkotik qaçaqmalçılığı kimi cinayət fəaliyyətlərinin mərkəzinə çevrilmişdir. Bu vəziyyət xüsusilə Avropaya yönəlmiş miqrasiya axınlarını və təhlükəsizlik risklərini artırmışdır (Lacher, 2020). Miqrasiya prosesləri zamanı bəzi radikal qruplar öz üzvlərini başqa ölkələrə yönəldərək terror fəaliyyətlərini beynəlxalq səviyyəyə daşıyırlar.

Ümumilikdə, uğursuz dövlətlər miqrasiya və təhlükəsizlik baxımından çoxşaxəli problemlər yaradır. Münaqişələrin uzunmüddətli xarakter alması, hökumətlərin qeyri-effektiv siyasətləri və dövlət hakimiyyətindəki boşluqlar milyonlarla insanın yerindən didərgin düşməsinə və beynəlxalq təhlükəsizlik risklərinin artmasına səbəb olur. Bu səbəbdən uğursuz dövlətlərin yaratdığı problemlərin həlli təkcə milli səviyyədə deyil, beynəlxalq əməkdaşlıq və koordinasiya çərçivəsində həyata keçirilməlidir.

Miqrasiyanın təhlükəsizlik üzərindəki təsirləri sərhəd nəzarəti, terrorla mümkün əlaqələr, mütəşəkkil cinayətkarlıq və regional sabitlik prizmasından qiymətləndirilə bilər. Miqrasiya həm miqrantların öz təhlükəsizliyi, həm də miqrasiya qəbul edən dövlətlərin daxili sabitliyi üçün ciddi risklər yarada bilir. Miqrasiya axınları xüsusilə uğursuz dövlətlərin mövcud olduğu regionlarda siyasi və iqtisadi sabitliyi zəiflədən mühüm amil kimi çıxış edir.

Yaxın Şərqdə milyonlarla qaçqının qonşu ölkələrə sığınması bu dövlətlərin iqtisadi və sosial infrastrukturuna ciddi təzyiq göstərir. Məsələn, Türkiyə dörd milyondan artıq suriyalı qaçqına ev sahibliyi etməklə dünyada ən böyük qaçqın əhalisinə malik ölkələrdən biri olmuşdur. Bu vəziyyət həm iqtisadi, həm də siyasi gərginlikləri artırmışdır (Erdoğan, 2019). Miqrasiya prosesləri zamanı sərhədlərin effektiv şəkildə qorunmaması nizamsız miqrantların və silahlı qrupların sərbəst hərəkətinə imkan yaradır. Xüsusilə Suriyadan qonşu ölkələrə yönələn miqrasiya axınlarında sərhəd təhlükəsizliyi ciddi problemə çevrilmişdir (Phillips, 2016).

Miqrantlar eyni zamanda həm təhlükəsizlik baxımından həssas qrup, həm də potensial risk elementi kimi qiymətləndirilə bilər. İnsan alveri, radikallaşma və mütəşəkkil cinayətkarlıq miqrant icmalarının qarşılaşdığı əsas təhlükəsizlik problemləri sırasında yer alır. Miqrasiya prosesləri zamanı mütəşəkkil cinayət şəbəkələri insan alverini mühüm gəlir mənbəyinə çevirmişdir. Xüsusilə Liviya Avropaya keçid marşrutunda insan alverinin əsas mərkəzlərindən biri kimi formalaşmışdır (Lacher, 2020). Bəzi hallarda miqrant icmaları radikal ideoloji təbliğata daha açıq vəziyyətə düşə bilər. Məsələn, Avropaya yönəlmiş miqrasiya axınları çərçivəsində bəzi qruplar arasında terror təşkilatlarının təsirinin artması müşahidə olunmuşdur (Makdisi, 2021).

Uğursuz dövlətlərdən qaynaqlanan miqrasiya dalğaları silahlı qrupların regional hərəkətliliyini də artırır. Suriya və İraqda dövlət hakimiyyətinin çökməsi terror təşkilatlarının qonşu ölkələrə yayılmasını asanlaşdırmışdır. Bu qruplar miqrasiya axınlarından istifadə edərək üzvlərini müxtəlif ölkələrə yönəltmiş və təhlükəsizlik risklərini beynəlxalq səviyyəyə daşımışdır (Dodge, 2018).

Miqrasiya prosesləri təkcə təhlükəsizlik sahəsində deyil, eyni zamanda sosial inteqrasiya və iqtisadi dayanıqlılıq baxımından da ciddi problemlər yaradır. Miqrasiya qəbul edən ölkələr məhdud resurslar şəraitində miqrant əhalini cəmiyyətə inteqrasiya etməyə çalışarkən, paralel olaraq sosial gərginlik və iqtisadi rəqabətlə üzləşirlər.

Miqrantların sıx məskunlaşdığı ərazilərdə sosial uyğunlaşma problemləri daha qabarıq şəkildə ortaya çıxır.

Fərqli mədəni və dini dəyərlərə malik olan miqrantlar yerli əhali ilə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkə bilər. Bu vəziyyət xüsusilə Avropa ölkələrində miqrant əleyhinə siyasi diskursların güclənməsinə zəmin yaratmışdır (Betts & Collier, 2017). Miqrantlar aşağı əməkhaqqı tələb edən işlərdə yerli əhali ilə rəqabətə girərək sosial narazılığı artıra bilirlər. Türkiyədə suriyalı miqrantların əmək bazarına daxil olması yerli əhali arasında iqtisadi narahatlıqlar və sosial reaksiyalar doğurmuşdur (Erdoğan, 2019).

Miqrant əhalinin artması ictimai xidmətlərə olan tələbatı yüksəldərək mövcud resursların qeyri-kafi hala gəlməsinə səbəb olur. Miqrantların cəmləşdiyi bölgələrdə mənzil və səhiyyə xidmətləri üzərində yük əhəmiyyətli dərəcədə artır. Livanda suriyalı qaçqınlar yerli əhali ilə eyni ictimai xidmətlərə çıxış əldə etməkdə ciddi çətinliklərlə üzləşirlər (UNHCR, 2023). Miqrantların ehtiyaclarının qarşılanması üçün ayrılan vəsaitlər miqrasiya qəbul edən dövlətlərin büdcələrinə əlavə yük yaradır. Məsələn, İordaniyada qaçqın əhalinin artması sosial xərcləri uzunmüddətli perspektivdə davamlı olmayan səviyyəyə çatdırmışdır (Phillips, 2016).

4. Məcburi Köçün Sosial və Fərdi Təsirləri

Məcburi köç, adətən müharibələr, etnik qarşıdurmalar, təbii fəlakətlər və ya siyasi təzyiqlər nəticəsində yaşayış yerlərini tərk etməyə məcbur qalan fərdlər və icmalar üçün ciddi çətinliklər yaradır. Bu proses təkcə miqrantlar üçün deyil, eyni zamanda miqrant qəbul edən cəmiyyətlər üçün də dərin sosial, mədəni və iqtisadi transformasiyalarla müşayiət olunur. Bu bölmədə məcburi köçün fərdi və ictimai səviyyələrdə yaratdığı təsirlər daha ətraflı şəkildə təhlil edilir.

Miqrasiya Edən Fərdlərin Təcrübələri

Miqrasiya fərdlərin həyatında köklü dönüş nöqtəsi hesab olunur. Bu proses yalnız fiziki məkan dəyişikliyi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda psixoloji, mədəni və sosial baxımdan ciddi dəyişikliklər yaradır. Miqrantlar çox zaman öz evlərini tərk edərkən mədəni kimliklərini, sosial əlaqələrini və ailə bağlarını geridə qoymağa məcbur qalırlar. Bu vəziyyət yalnız maddi itkilərlə deyil, eyni zamanda kimlik böhranı və travmatik təcrübələrlə də müşayiət olunur.

Məcburi köç fərdlər üzərində dərin psixoloji təsirlər yaradır. Miqrantlar müharibə, zorakılıq, itkilər və qeyri-müəyyənlik kimi ağır təcrübələrin izlərini daşıyırlar. Xüsusilə Yaxın Şərqdə baş verən münaqişələrdən qaçan qaçqınlar bu dağıdıcı prosesləri birbaşa yaşamışdır. Bu vəziyyət posttravmatik stress pozuntusu (PTSP), depressiya, təşviş pozuntuları, yuxu problemləri və emosional çökmə kimi hallarla özünü göstərir. Aparılan tədqiqatlar Suriyadan qaçan qaçqınlar arasında bu cür psixoloji pozuntuların geniş yayıldığını ortaya qoyur (UNHCR, 2023).

Bununla yanaşı, miqrantlar kimlik böhranı ilə də üzləşirlər. Yeni cəmiyyətə uyğunlaşma prosesi mədəni kimliyin yenidən qurulmasını tələb edir. Fərqli mədəni mühitlə təmas bəzən miqrantların öz kimliklərini itirmə qorxusu ilə müşayiət olunur. Dil baryerləri, mədəni uyğunsuzluqlar və sosial kənarlaşdırılma halları bu böhranı daha da dərinləşdirir. Türkiyədəki suriyalı qaçqınlar üzərində aparılan araşdırmalar, onların həm öz kimliklərini qorumaqda, həm də yeni cəmiyyətə uyğunlaşmaqda ciddi çətinliklər yaşadıqlarını göstərir (TÜİK, 2022).

Məcburi köç zamanı qaçqınlar tez-tez insan hüquqlarının ciddi şəkildə pozulması ilə üzləşirlər. Təhlükəsiz həyat axtarışı zamanı sərhəd keçidlərində və qaçqın düşərgələrində ağır şərtlərə məruz qalırlar. İnsan alveri, cinsi zorakılıq, zorla əmək, qeyri-qanuni deportasiyalar bu pozuntular arasında yer alır. Yaxın Şərqdəki müharibələr bu cür halların kütləvi xarakter almasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə Suriya və Yəmən kimi münaqişə zonalarından qaçan insanlar son dərəcə təhlükəli marşrutlardan istifadə etməyə məcbur qalırlar. Türkiyədəki qaçqın düşərgələrində qadınlar və uşaqların cinsi zorakılıq və digər hüquq pozuntularına məruz qalması ciddi problem olaraq qalır. Eyni zamanda, düşərgələrdə insani yaşayış şəraitinin təmin olunmaması, səhiyyə və sığınacaq xidmətlərinə çıxışın məhdudluğu da əsas hüquq pozuntuları sırasındadır (IOM, 2023).

Miqrasiya yalnız miqrantları deyil, eyni zamanda miqrant qəbul edən cəmiyyətləri də dərindən təsirləndirir. Bu təsirlər sosial strukturda, mədəni müxtəliflikdə, iqtisadi münasibətlərdə və demoqrafik göstəricilərdə özünü göstərir. Kütləvi miqrasiya dalğaları qəbul edən ölkələrdə əhali strukturunu dəyişdirir. Türkiyə nümunəsində olduğu kimi, Suriyadan gələn miqrantlar xüsusilə böyük şəhərlərdə sıxlaşaraq əhali artımına səbəb olmuşdur. Lakin bu vəziyyət təhsil, səhiyyə və mənzil kimi ictimai xidmətlər üzərində ciddi təzyiq yaradır və yerli əhali ilə miqrantlar arasında rəqabəti gücləndirir (OECD, 2020). Miqrantların inteqrasiyası dil baryerləri, məşğulluq problemləri və sosial qəbulun zəifliyi səbəbilə çətinləşir. Türkiyədəki suriyalı qaçqınların qarşılaşdığı inteqrasiya problemləri bu vəziyyətin bariz nümunəsidir. Ayrı-seçkilik, irqçilik və sosial kənarlaşdırma miqrantların cəmiyyətə uyğunlaşmasını əngəlləyən əsas amillər sırasındadır (Türkiyə Miqrasiya Araşdırmaları Mərkəzi, 2021).

Yaxın Şərqdəki uğursuz dövlətlər və bunun doğurduğu miqrasiya və təhlükəsizlik problemləri çoxşaxəli və qlobal yanaşma tələb edir.Məsələnin həll yolları olaraq bəzi variantları ələ almaq lazımdır.

a) Uğursuz Dövlətlərin Yenidən Qurulması

Uğursuz dövlətlərin yenidən qurulması uzunmüddətli sülh və sabitlik üçün həlledici əhəmiyyət daşıyır. Dövlət institutlarının gücləndirilməsi və yaxşı idarəetmə prinsiplərinin tətbiqi vacibdir.

b) Regional və Beynəlxalq Əməkdaşlığın Gücləndirilməsi

Miqrasiya və təhlükəsizlik problemləri yalnız milli səviyyədə həll edilə bilməz. Yaxın Şərq ölkələri arasında sərhəd təhlükəsizliyi, terrorla mübarizə və miqrasiya idarəçiliyi sahəsində əməkdaşlıq genişləndirilməlidir. Sərhəd təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, miqrantların inteqrasiyası və beynəlxalq təhlükəsizlik strategiyalarının uzlaşdırılması əsas prioritetlər sırasındadır.

NƏTİCƏ

Yaxın Şərqdə uğursuz dövlətlərin mövcudluğu, regionda məcburi miqrasiya axınlarını və bununla əlaqəli təhlükəsizlik risklərini formalaşdıran əsas struktur amillərdən biridir. Silahlı münaqişələr, siyasi qeyri-sabitlik və zəif dövlət institutları milyonlarla insanın yerindən edilməsinə səbəb olmaqla yanaşı, regional və beynəlxalq təhlükəsizlik mühitinə ciddi təsir göstərir. Məqalədə aparılan təhlil göstərir ki, dövlət hakimiyyətinin zəifləməsi, sərhədlərə nəzarətin itirilməsi və əsas ictimai xidmətlərin çökməsi miqrasiya proseslərini sürətləndirir və terror təşkilatları ilə mütəşəkkil cinayət şəbəkələri üçün əlverişli şərait yaradır.

Bu proseslər yalnız mənbə ölkələrdə deyil, həm də miqrantları qəbul edən dövlətlərdə sosial, iqtisadi və təhlükəsizlik baxımından yeni problemlər doğurur. Nəticə etibarilə, Yaxın Şərqdə miqrasiya və təhlükəsizlik arasındakı mürəkkəb əlaqənin effektiv idarə olunması dövlət quruculuğunun gücləndirilməsi, miqrasiya siyasətlərinin koordinasiyası və regional–beynəlxalq əməkdaşlığın dərinləşdirilməsini zəruri edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Betts, A., & Collier, P. (2017). Refuge: Transforming a broken refugee system. Penguin Books.
2. Clarke, K. (2020). Yemen: Conflict and failing state dynamics. International Crisis Group.
3. De Bel-Air, F. (2016). Migration profile: The Middle East. European University Institute.
4. Dodge, T. (2018). Iraq – From war to a failed state. Oxford University Press.
5. Erdogan, M. (2019). Suriyeliler Barometresi: Türkiye'deki Suriyelilerle uyum için zorluklar ve fırsatlar. Istanbul Bilgi University Press.
6. Fargues, P. (2014). International migration and the nation state in Arab countries. Middle East Institute.
7. IOM. (2022). World migration report 2022. International Organization for Migration.
8. IOM. (2023). World migration report 2023. International Organization for Migration.
9. IOM. (2023). Yemen displacement tracking matrix. International Organization for Migration.
10. Kelley, C. P., Mohtadi, S., Cane, M. A., Seager, R., & Kushnir, Y. (2015). Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought. Proceedings of the National Academy of Sciences, 112(11), 3241–3246.
11. Lacher, W. (2020). Libya's fragmentation: Structure and process in violent conflict. Bloomsbury Publishing.
12. Makdisi, S. (2021). Lebanon's perfect storm: From economic collapse to political stagnation. Carnegie Middle East Center.
13. Phillips, C. (2016). The battle for Syria: International rivalry in the new Middle East. Yale University Press.
14. Rotberg, R. (2002). The failure and collapse of nation-states: Breakdown, prevention, and repair. Princeton University Press.
15. Rotberg, R. I. (2004). When states fail: Causes and consequences. Princeton University Press.
16. UNHCR. (2023). Global trends in forced displacement. UNHCR.
17. UNICEF. (2022). Syria crisis: Humanitarian overview. UNICEF.
18. Wimmer, A. (2018). Nation building: Why some countries come together while others fall apart. Princeton University Press.
19. World Bank. (2022). Iraq economic monitor: Navigating through a perfect storm of challenges. World Bank.
20. World Bank. (2023). Yemen economic monitor: The humanitarian impact of state failure. World Bank.
21. Zolberg, A., Suhrke, A., & Aguayo, S. (1992). Escape from violence: Conflict and the refugee crisis in the developing world. Oxford University Press.

ABSTRACT

MIGRATION AND SECURITY IN THE MIDDLE EAST: THE ROLE OF FAILED STATES

Misirkhan Kazımlı

This article systematically analyzes the interaction between migration and security in the Middle East, particularly within the context of failed states. Prolonged political instability, armed conflicts, and deep economic crises in the region have intensified forced migration flows while simultaneously exerting serious impacts on regional and international security environments. The article establishes the theoretical framework of the concept of the "failed state" and explains the structural and institutional reasons behind the classification of countries such as Syria, Yemen, and Iraq within this category. The study analytically demonstrates how failed states stimulate migration processes through their inability to exercise effective sovereign control over territory, the creation of favorable environments for non-state armed actors and terrorist organizations, and the weakening of their capacity to meet the basic socio-economic needs of the population. In addition, the social, economic, and security-related consequences of migration for both sending and receiving countries are assessed through a multidimensional approach. By putting forward policy recommendations aimed at the reconstruction of failed states, the strengthening of institutional capacity, and the effective management of migration flows, the article seeks to contribute to a deeper understanding of the complex and interdependent relationship between migration and security.

Keywords: *Migration, Security, Failed States, Sovereignty, Terrorism*

АННОТАЦИЯ

МИГРАЦИЯ И БЕЗОПАСНОСТЬ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ: РОЛЬ НЕСОСТОЯВШИХСЯ ГОСУДАРСТВ

Мисирхн Казымлы

В данной статье систематически анализируется взаимосвязь между миграцией и безопасностью на Ближнем Востоке, особенно в контексте несостоявшихся государств. Длительная политическая нестабильность, вооружённые конфликты и глубокие экономические кризисы в регионе способствуют интенсификации вынужденных миграционных потоков, одновременно оказывая серьёзное воздействие на региональную и международную среду безопасности. В статье формируется теоретическая рамка понятия «несостоявшееся государство» и объясняются структурные и институциональные причины отнесения таких стран, как Сирия, Йемен и Ирак, к данной категории. В исследовании аналитически показано, каким образом неспособность несостоявшихся государств осуществлять эффективный суверенный контроль над территорией, формирование благоприятной среды для негосударственных вооружённых акторов и террористических организаций, а также ослабление их способности обеспечивать базовые социально-экономические потребности населения стимулируют миграционные процессы. Наряду с этим на основе многомерного подхода оцениваются социальные, экономические и связанные с безопасностью последствия миграции как для стран-источников, так и для стран приёма. Выдвигая политические рекомендации, направленные на восстановление несостоявшихся государств, укрепление институционального потенциала и эффективное управление миграционными потоками, статья стремится внести вклад в более глубокое понимание сложной и взаимозависимой связи между миграцией и безопасностью.

Ключевые слова: *Миграция, Безопасность, Несостоявшиеся государства, Суверенитет,Терроризм*